

II. PRACE DROBNE I MATERIAŁY

KRYSTYNA KAMIŃSKA (Toruń)

Summa Rajmunda Partenopejczyka jako zabytek średniowiecznego prawa rzymskiego

I

Średniowieczna szkoła glosatorów stworzyła nowy rodzaj prawniczej literatury naukowej — *summę*. Literatura ta powstawała w wyniku dokonywanej interpretacji źródeł prawnych. Jako zbiór obejmowała *summa*, w szerszym lub węższym zakresie, materiał prawny i służyła głównie celom popularyzacji wiedzy prawniczej¹.

Tak pojętą formę średniowiecznej literatury popularnej reprezentuje, zarówno tytułem, jak i treścią, dzieło zatytułowane: *Summa legum. Summa utriusque iuris* lub po prostu *Summa Rajmunda Partenopejczyka*². Pod względem merytorycznym *Summa* stanowi kompilację prawa rzymskiego (cywilnego, karnego, procesu karnego i prawa państwowego) oraz prawa kanonicznego. To ostatnie ujęte zostało w postaci czwartej księgi, którą zawierają tylko niektóre z zachowanych rękopisów³. Zawiera ją też egzemplarz *Summy* drukowany w Zbiorze Łaskiego.

Układem i systematyką *Summa* przypomina *Instytucje* Justyniana. Tytuły kolejnych jej ksiąg brzmią:

¹ R. Stintzing, *Geschichte der populären Literatur des römisch-kanonischen Rechts in Deutschland (am Ende des fünfzehnten und im Anfang des sechzehnten Jahrhunderts)*, Leipzig 1867, S. 492 - 493; H. Coing, *Römisches Recht in Deutschland*, W: *Ius Romanum Medii Aevi*, Pars V, 6, Mediolani 1964, s. 137, 171.

² R. Taubenschlag, *Jakób Przyłuski, polski romanista XVI w. przyczynek do tzw. średniowiecznej literatury popularnej*, Kraków 1918, s. 5; także *Die Summa legum brevis levis et utilis des sogenannten Doctor Raymundus von Wiener-Neustadt*, hrsg. v. A. Gál, Weimar 1926, „Wstęp”, s. 1, 44; H. Baltl, *Einflüsse des römischen Rechts in Österreich*, *Ius Romanum Medii Aevi*, Pars V, 7 - 9, Mediolani 1962, s. 50.

³ Urywki z IV księgi zawarte są w tekście II księgi rękopisu Biblioteki Uniwersytetu Jagiellońskiego nr 2126; w rękopisie nr b 20 Studijni Knihovna w Ołomuńcu. Cała IV księga występuje w rękopisie biblioteki Uniwersytetu Jagiellońskiego nr 2140.

- księga I — *De iure personarum*;
księga II — *De iure rerum*;
księga III — *De actionibus*;
księga IV — *De vita et honestate clericorum*⁴.

Trójpodział prawa na *ius quod pertinet ad personas, ad res, ad actiones*, przyjęty przez Rajmunda, pod względem merytorycznym znacznie odbiega od podziału, którego propagatorem był Gajus. Świadczy to o odmiennej mentalności średniowiecznych twórców, dla których niezrozumiałe były pojęcia wykształcone przez prawników rzymskich.

Summa, powstała prawdopodobnie w XIV w., intrygowała i nadal intryguje wielu badaczy. Zainteresowanie zwiększa istnienie sporej ilości rękopisów, których do chwili obecnej odnaleziono 17, w tym 8 w Polsce i 9 poza jej granicami⁵. Wśród dużej ilości prac traktujących o *Summie*, naukę polską reprezentują prace: J. M. Ossolińskiego⁶, J. W. Bandtkiego⁷, S. Kutrzeby^{7a}, W. Maisla⁸, A. Vetulaniego⁹ i R. Taubenschlaga¹⁰; naukę niemiecką: F. K. Savigny'ego¹¹, E. Seckla¹² oraz wstęp A. Gála do wy-

⁴ Według dzieła J. Łaskiego, *Commune incliti Poloniae Regni privilegium constitutionum et indultuum publicitus decretorum approbatorumque*, Cracoviae 1506, księga IV składa się z następujących części: a) *Volenter referimus quod multorum est*; b) *Causas depravatorum in clericis morum describens: originem et dignitatem sacerdotii ostendit datque doctrinam episcopis in ordinandis clericis*; c) *De immunitate ecclesie*; d) *Ad idem. De ecclesiasticis personis*; e) *De foro competenti*; f) *De cohabitatione clericorum et mulierem*; g) *De testamentis*; h) *De reedificandis ecclesijs*; i) *De consecratione ecclesie vel altaris*; j) *De symonia*; k) *De usuris et usurarijs*; l) *De verborum significatione*; ł) *De iudeis et eorum famulis*; o) *Bulle Gregorii pape contra Ius Maydemburgense seu Saxonicum*; p) *De legibus duodecim Ligurgi principis quas Lacedemoniis condiderat precipiens honesta et inhibens inhonesta*; r) *De iusto vel iniusto bello*.

⁵ Opisuje je A. Gál we wstępie do wydania *Summy*, s. 10 - 20. Patrz także W. Maisel, *Poznański rękopis Summy Rajmunda Partenopejczyka*, CPH t. XII, z. 2, 1960, s. 135 - 139.

⁶ J. H. Ossoliński, *Wiadomości historyczno-krytyczne. Do dziejów literatury polskiej*, t. II, Kraków 1819, s. 330 - 336.

⁷ J. W. Bandtkie, *Indices lectionum Uniwersytetu Jagiellońskiego 1816/1817, 1825 i 1831*.

^{7a} S. Kutrzeba, *Historia źródeł dawnego prawa polskiego*, t. I, Lwów—Warszawa—Kraków.

⁸ W. Maisel, *Poznański rękopis Summy*, CPH t. XII z. 2, s. 135 - 149.

⁹ A. Vetulani, *Fragment Summy Rajmunda w rękopisie warszawskim*, CPH t. XIV, z. 2, 1962, s. 165 - 170.

¹⁰ R. Taubenschlag, *Jakób Przyluski*, Kraków 1918.

¹¹ F. K. Savigny, *Geschichte des Römischen Rechts im Mittelalter*, 1850, Bd. VI.

¹² E. Seckel, *Über die Summa legum den Rajmund von [...] Beiträge zur Geschichte beider Rechte im Mittelalter*, (cyt. dalej: *Über die Summe legum*) Tübingen 1898, Bd. I.

danego przez niego tekstu *Summy*¹³; Węgry reprezentuje praca G. Bónisa¹⁴; naukę czeską — praca K. Rebro¹⁵ oraz naukę austriacką — praca J. A. Tomaschka¹⁶ i H. Baltl¹⁷. Wszyscy przytoczeni wyżej autorzy, analizując cechy charakterystyczne zachowanych rękopisów *Summy*, starają się wyjaśnić problem czasu i miejsca powstania tego dzieła prawnego oraz problem jego autorstwa.

Wobec sporego dorobku dotychczasowej literatury wydaje się konieczne zebranie i podsumowanie dokonanych do tej pory ustaleń oraz sprecyzowanie problemów ciągle jeszcze nie wyjaśnionych, a wymagających kontynuowania wysiłku badawczego.

1. Łacińskie rękopisy *Summy*, znane do tej pory nauce, są kopiami i wszystkie pochodzą z XV w., co można stwierdzić na podstawie zawartych w nich wzmianek, bądź też cech paleograficznych¹⁸. Prawdopodobnie w końcu XV w. powstał też na Węgrzech niemiecki przekład *Summy*¹⁹.

Nadal jednak nieznany pozostaje tekst pierwotny, który powstał prawdopodobnie w połowie XIV w. z pewnymi odchyleniami w poglądach na to zagadnienie u poszczególnych autorów²⁰. Np. J. A. Tomaschek przyjmuje pierwszą połowę XIV w., tj. lata 1340 - 1348²¹, podobnie E. Seckel²² i H. Baltl²³. F. K. v. Savigny uważał, że oryginał powstał przed 1374 r.²⁴,

¹³ *Die Summa legum*, hrsg. v. A. Gál, Weimar 1926, Bd. I, „Wstęp”, s. 1 - 118.

¹⁴ G. Bónis, *Einflüsse des römischen Rechts in Ungarn*, *Ius Romanum Medii Aevi*, Pars V, 10, Mediolani 1964, s. 70 - 72.

¹⁵ K. Rebro, *Summa legum Raimundi v mestkom práve na Slovensku*, *Sborník Filozofickej Fakulty Univerzity Komenského*, r. XV, 1964, s. 155 - 170.

¹⁶ J. A. Tomaschek, *Über eine in Österreich in der ersten Hälfte des XIV. Jahrhunderts geschriebene Summa legum incerti auctoris und ihr Quellenverhältnis zu dem Stadtrechte von Wiener-Neustadt und dem Werböczischen Tripartitum*, Sep.-Abdr. aus den Sitz.-Ber. der k. Akademie d. Wissenschaften in Wien, phil.-hist. Klasse Bd. 105, 1883, H. 2.

¹⁷ H. Baltl, *Einflüsse des römischen Rechts*, *Ius Romanum Medii Aevi*, Pars V, 7 - 9, Mediolani 1962.

¹⁸ *Die Summa legum*, hrsg. v. A. Gál, Bd. I, s. 10 - 20; H. Baltl, *Einflüsse des römischen Rechts*, *Ius Romanum Medii Aevi*, Pars V, 7 - 9, s. 51.

¹⁹ K. Koranyi, recenzja wyd. przez A. Gála *Die Summa legum brevis levis et utilis des sogenannten Doctor Raymundus von Wiener-Neustadt*, Weimar 1926, *Kwart. Hist. R.* XLIII, t. II, Lwów 1929, s. 25.

²⁰ E. Landsberg, recenzja *Die Summa legum brevis levis et utilis des sogenannten mit Unterstützung der Savigny-Stiftung sowie der Notgemeinschaft der deutschen Wissenschaft herausgegeben von A. Gál*, *Zeitschr. der Sav. Stiftung Germ. Abt.* XLVII, 1927, s. 821 - 838, patrz s. 830 — Gál przyjmuje, że *Summa* mogła powstać nawet przed r. 1320.

²¹ A. Gál, wstęp do *Die Summa legum*, Bd. I, s. 4.

²² E. Seckel, *Über die Summa legum*, s. 488.

²³ H. Baltl, *Einflüsse des römischen Rechts* s. 52, konkretnie lata 1340 - 1370.

²⁴ F. K. Savigny, *Geschichte des römischen Rechts* Bd. VI, s. 493 - 494.

a według J. W. Bandtkiego kompilacja ta powstała częściowo za czasów Kazimierza Jagiellończyka, częściowo natomiast w okresie rządów Jana Olbrachta ²⁵.

2. Więcej trudności przysparzają problemy osoby autora i miejsca powstania jego dzieła. Rozwiązanie ich jest niezbędne dla pełnej identyfikacji każdego zabytku.

Autora wymienia tylko w swoim zbiorze Łaski: *Raymundus Parthenopeus iuris utriusque doctor* ²⁶. Szczególnie intryguje użyte przez J. Łaskiego słowo *Parthenopeus*, bowiem spotykamy je u J. Długosza na oznaczenie Magdeburga ^{26a}. Anonimowość wszystkich znanych rękopisów przyczyniła się do powstania wielu hipotez dotyczących osoby autora ²⁷. Żadna z nich nie sugeruje polskiego pochodzenia Rajmunda. Mógł on być ewentualnie jako cudzoziemiec — wykładowcą prawa rzymskiego na Uniwersytecie w Krakowie ²⁸. A. Gál przypuszcza, że J. Łaski mógł nieprawidłowo określić twórcę, bowiem moment ukazania się druku od przypuszczalnego czasu powstania *Summy* dzieli ponad 100 lat. Może Rajmund był twórcą tylko IV księgi *Summy*, dodanej znacznie później ²⁹. Nie zostało też ustalone stanowisko, jakie piastował Rajmund. Wprawdzie postanowienie pochodzące od wydawcy Zbioru Łaskiego podaje tytułaturę: *doctor utriusque iuris*, jednak nie natrafiono na ślady, które potwierdzałyby hipotezę, że Rajmund studiował prawo we Włoszech ³⁰. Równie dobrze mógł on być samoukiem ³¹. Mógł pełnić funkcję pisarza miejskiego, mógł także wykładać prawo rzymskie i jednocześnie uczestniczyć w latach 1337 - 1343 w pracach kodyfikacyjnych zainicjowanych przez Kazimierza Wielkiego ³².

3. Nieznajomość osoby autora, a także fakt rozpowszechnienia *Summy* na terenie Polski, Austrii, Węgier i Czech, utrudnia ustalenie miejsca powstania jego dzieła. W tekście *Summy* spotykamy wzmiankę o Bo-

²⁵ J. W. Bandtkie, *Ius Polonicum, codicibus veteribus manuscriptis et editionibus quibusque collatis*, Warszawa 1831, s. 13.

²⁶ J. Łaski, *Commune incliti Poloniae*, cz. II, fol. I.

^{26a} *Monumenta Poloniae Historica*, wyd. A. Przeździecki, Kraków 1873, t. X — Opera omnia Joannis Długosz, s. 127 — *Parthenopoli, quae ab accolis Magdeburk dicitur*.

²⁷ Dokładnie omawia je W. Maisel, *Poznański rękopis*, CPH t. XII, z. 2, 1960, s. 135 - 136.

²⁸ A. Gál, wstęp do wydania *Die Summa legum*, Bd. I, s. 7 - 8 i 110 - 111 — tak twierdzi np. S. Estreicher; także F. G. Savigny, *Geschichte*, Bd. VI, s. 493.

²⁹ A. Gál, wstęp do wydania *Die Summa legum*, Bd. I, s. 110 - 111.

³⁰ E. Seckel, *Über Die Summa legum*, s. 494 — Wzmianka o Bolonii zawarta w tekście *Summy* nie świadczy jeszcze o tym, że Rajmund studiował w tym mieście.

³¹ Ibidem.

³² J. Bardach, *Historia państwa i prawa Polski*, t. I, wyd. II, Warszawa 1964, s. 369; W. Maisel, *Poznański rękopis*, CPH t. XII, z. 2, s. 136 A. Gál, „Wstęp” do wyd. *Die Summa legum*, Bd. I, s. 7 - 8.

lonii i Wenecji, są to jednak raczej tylko wzmianki nie mające istotnego znaczenia w kwestii wyjaśnienia miejsca powstania dzieła³³. A. Seckel twierdzi, że *Summa* powstała w Nowym Mieście Wiedniu³⁴.

Według K. Rebro *Summa* powstała w Neapolu; w XIV w. dostała się do Polski, a stąd na Węgry, gdzie stosowano ją, podobnie jak w Polsce, w praktyce miejskiej³⁵. Podobnie twierdzi E. Landsberg, z tym uzupełnieniem, iż jego zdaniem *Summa* pojawiła się w Polsce po przeróbce, która miała miejsce w Nowym Mieście Wiedniu³⁶.

Według A. Gála miejsce powstania *Summy* można ograniczyć tylko do Austrii i Polski. Pewne ustępy wskazują na powiązania z prawem miejskim Nowego Miasta Wiednia, co nie wyklucza możliwości pochodzenia zarówno *Summy*, jak i prawa Nowego Miasta Wiednia, ze wspólnego źródła³⁷. Dlatego A. Gál skłonny jest raczej przyjąć jako miejsce powstania *Summy* Polskę, gdyż jego zdaniem właśnie w Polsce istniały bardziej sprzyjające warunki dla przyjęcia prawa rzymskiego. Natomiast w Austrii natrafiamy tylko na nieznaczne jego ślady.

Hipotezę A. Gála potwierdzałyby zgodność wielu ustępów *Summy* z polskim partykularnym prawem zwyczajowym. Podobieństwa występują zwłaszcza w dziedzinie małżeńskiego prawa majątkowego i prawa osobowego³⁸. Prawo polskie, przemieszane z elementami prawa rzymskiego, stanowiłoby bazę dla pracy Rajmunda³⁹. Na rzecz takiej hipotezy przemawia także duża, proporcjonalnie do pozostałych wchodzących w grę państw, liczba zachowanych w Polsce rękopisów *Summy*. Musiało ich być jeszcze więcej, gdyż jak twierdzi A. Vetulani, odnaleziony rękopis warszawski stanowi kopię, przy sporządzaniu której kopista posługiwał się nieznanym nam rękopisem⁴⁰.

4. Kontrowersje istnieją również w poglądach na źródła, z których ewentualnie twórca *Summy* mógł czerpać wiadomości w sposób mechaniczny, czy też przyjmować tylko określone wzory. E. Seckel twierdzi,

³³ A. Gál, „Wstęp” do wyd. *Die Summa legum*, Bd. I, s. 8.

³⁴ E. Seckel, *Über die Summa legum*, s. 487; także H. Baltl, *Einflüsse des römischen Rechts*, s. 51 — Nowe Miasto Wiedeń, ze względu na wzajemne powiązania istniejące w prawie miejskim, jako miejsce powstania pośrednio wskazywałoby na Megdeburg, Neapol lub Padwę.

³⁵ K. Rebro, *Summa legum*, Sornik Filoz. Fakulty Univ. Komenského r. XV, 1964, s. 158.

³⁶ Ibidem, także H. Baltl, *Einflüsse des römischen Rechts* s. 52.

³⁷ A. Gál, „Wstęp” do wyd. *Die Summa legum*, Bd. I, s. 67.

³⁸ Ibidem, s. 75: Podobieństwo wykazują następujące ustępy z dziedziny prawa małżeńskiego majątkowego: ks. I ust. 30 *De bonis matrimonii*; ks. II ust. 37 - 43 *De dote*; ks. II ust. 64 *De successione uxorum*; z dziedziny prawa osobowego: ks. II ust. 69 *De affinitate*; ks. I ust. 43 *De iure viduarum et virginum*.

³⁹ Ibidem: Powiązania z prawem polskim dostrzega także H. Baltl, *Einflüsse des römischen Rechts*, s. 50 - 51.

⁴⁰ A. Vetulani, *Fragment Summy*, CPH t. XIV, z. 2, 1962, s. 167 - 169.

że jakkolwiek u podstaw *Summy* leży system Instytucji Justyniana, to jednak Rajmund nie korzystał bezpośrednio i wyłącznie ze źródeł prawa rzymskiego, chociaż ich wpływ jako całości daje się w *Summie* zauważyć, lecz posługiwał się włoską literaturą prawniczą⁴¹.

Spośród mogących wchodzić w grę dzieł najczęściej wymieniana się takie jak:

1. *Summa de sponsalibus et matrimonio*, którą napisał Johannes Andreae w latach 1296 - 1313;

2. *Tractatus notularum*, pochodzący sprzed r. 1300, którego autorem był Rolandinus Passagerii;

3. *Summa Decretalium*, powstała w latach 1250 - 1261 — autorem jej był Hostiensis;

4. *Summa Monaldusa* sprzed r. 1274⁴²;

5. *Summa super arboribus consanguinitatis* oraz *Tractatus singularissimus renunciationum iuris civilis* — autorem obydwu tych dzieł był Jacobus Butrigarius⁴³;

6. dzieło, którego autorem był Bernardus Papiensis⁴⁴.

Ustępy traktujące o prawie państwowym wymieniają imiona Cyce-rona, Arystotelesa i św. Augustyna. Z dzieł tych autorów mógł Rajmund korzystać za pośrednictwem prac Aegidiusa Romanusa i św. Tomasza z Akwinu⁴⁵.

Wszystkie wymienione pozycje były znanymi i rozpowszechnionymi w średniowiecznej Europie dziełami włoskiej literatury prawniczej, a stwierdzenie ich znajomości przez autora *Summy* nie prowadzi nas do żadnego konkretnego wniosku. Rajmund mógłby je wykorzystać także i wówczas, gdyby nie studiował we Włoszech. Ze względu na wyraźne zapożyczenia z *Tractatus notularum* można wysunąć hipotezę o wspólnym źródle *Summy* Rajmunda i dzieła Rolandinusa Passagerii⁴⁶. Pewne analogie, czy to do miejskiego prawa wiedeńskiego, czy polskiego, mogłyby także świadczyć o dobrej znajomości prawa rodzimego i pomocniczym tylko posługiwaniu się prawem obcym⁴⁷.

⁴¹ E. Seckel, *Über die Summa legum*, s. 487 - 500, patrz także A. Gál, „Wstęp” do wydania *Die Summa legum*, Bd. I, s. 4.

⁴² E. Landsberg, recenzja wydania A. Gála *Die Summa legum*, *Zeitschr. der Sav. Stiftung*, Germ. Abt. XLVII, 1927, s. 830; podobnie H. Baltl, *Einflüsse des römischen Rechts*, s. 51.

⁴³ E. Seckel, *Über die Summa legum*, s. 495, 500. Nie zgadza się z tym E. Landsberg, patrz recenzja wydania A. Gála, *Zeitschr. der Sav. Stiftung*, Germ. Abt. XLVII, s. 830. Także A. Gál, „Wstęp” do wyd. *Die Summa legum*, Bd. I, s. 47.

⁴⁴ G. Bónis, *Einflüsse des römischen Rechts*, *Ius Romanum Medii Aevi*, Pars V, 10, s. 72 — Autor twierdzi, że Rajmund czerpał także materiał z Dekretu Gracjana.

⁴⁵ A. Gál, „Wstęp” do wyd. *Die Summa legum*, Bd. I, s. 46.

⁴⁶ E. Seckel, *Über die Summa legum*, s. 500.

⁴⁷ Autor *Summy* w niektórych ustępach mówi bezpośrednio o prawie rodzin-

Fakt, iż autor *Summy* opierał się w większym lub mniejszym stopniu na prawie rzymskim czy to bezpośrednio na źródłach, czy też, co jest bardziej prawdopodobne, tylko na literaturze, jest istotny, ale i poniekąd oczywisty. Wysiłki dotychczasowych badań nazbyt jednostronnie poszły w kierunku formułowania hipotez na temat czasu i miejsca powstania *Summy*, jej autora i źródeł jego inspiracji. Wyniki tych dociekań są skromne, a perspektywy kontynuowania tego kierunku dociekań mało obiecujące.

II

Istotniejszy dla historyków prawa winien być stopień wyzyskania poszczególnych ustępów *Summy* w praktyce sądów miejskich i ukazanie tego zbioru prawa jako wycinka rzeczywistości prawnej średniowiecza.

Znajomość autora służy niewątpliwie lepszemu zrozumieniu jego dzieła, ale przecież punktem centralnym jest samo dzieło, a ściślej problem jego akceptacji przez obowiązujący porządek prawny. Chodzi o to, czy dzieło było stosowane w praktyce; brak zastosowania świadczyłby o nieprzydatności i niezgodności z istniejącymi potrzebami. Takie podejście pozwoli na uwzględnienie *Summy*, jako cennego źródła prawa rzymskiego w badaniach nad ważnym zagadnieniem recepcji czy też infiltracji prawa rzymskiego do polskiego prawa miejskiego.

O stosowaniu *Summy* świadczą zachowane rękopisy, pochodzące z XV w., kiedy to urzędnicy miejscy, chcąc sprostać potrzebom, przepisywali te zwłaszcza zbiory prawa, które cieszyły się w praktyce stosunkowo dużą powagą⁴⁸. Musiały to być ważne pomniki, skoro miasta podejmowały we własnym zakresie poważny wysiłek w celu ich przepisania. Każdy z takich rękopisów przedstawia sam w sobie horyzont wiedzy prawniczej ludzi, którzy przy jego pomocy zajmowali się wymiarem sprawiedliwości. Prawie każdy z rękopisów zawiera bowiem pewne uzupełnienia, noszące na sobie piętno prawa rodzimego, uznane za pochodzące z okresu późniejszego⁴⁹. Uzupełnienia te wskazują na faktyczne korzystanie z *Summy* w praktyce, czego następstwem był nie tylko wpływ prawa rzymskiego na prawo rodzime, ale i proces odwrotny. Kopie, sporządzane pod wpływem potrzeb, w miarę oddalania się od oryginału, zawierały coraz więcej elementów prawa rodzimego.

Zaspokojeniu realnie istniejących potrzeb i udostępnieniu *Summy* większej liczbie miast miała służyć jej drukowana edycja zawarta w dru-

nym, np. *Summa legum* w wydaniu A. Gála: *in nostris iudicis* (ks. I ust. 17); *sic in nostris civitatibus observatur* (ks. I ust. 23); *est tamen consuetudo* (ks. II ust. 50).

⁴⁸ B. Ulanowski, *Najdawniejszy układ systematyczny prawa polskiego z XV wieku*, Archiwum Komisji Prawniczej Akademii Umiejętności t. V, Kraków 1897, s. 37.

⁴⁹ H. Baltl, *Einflüsse des römischen Rechts* s. 51.

giej części Zbioru Łaskiego, wydanego na podstawie uchwały sejmu radomskiego z 1505 r. Druk stał się odpowiedzią na potrzeby społeczeństwa o wzrastającej aktywności i chłonności intelektualnej, a jednocześnie przyczyniał się do rozszerzenia kręgu odbiorców. Zbiór Łaskiego był realizacją usiłowań zmierzających do zebrania w jedną całość dużej liczby norm prawa zwyczajowego i norm zawartych w przywilejach. Dążenia te były charakterystyczne dla przełomu XIV i XV wieku. Analogiczne zjawisko obserwujemy równocześnie na terenie Czech, Moraw i Węgier ⁵⁰.

Wyobrażenie ówczesnego społeczeństwa o naturze prawa pisanego doskonale charakteryzuje przedmowa do Zbioru. J. Łaski stwierdza w niej, że przy istnieniu dużej ilości stanowionych norm prawnych, panuje nieznajomość prawa, nawet wśród baronów i szlachty polskiej ⁵¹.

Zbiór Łaskiego wydrukowany został w oficynie J. Hallera w Krakowie 27 stycznia 1506 r. i nosił tytuł: *Commune incliti Poloniae Regni privilegium constitutionem et indultuum publicitus decretorum approbatorumque*. Składał się on z dwóch części: pierwsza, zawierająca źródła prawa polskiego, objęta była zatwierdzeniem królewskim i jako taka miała charakter urzędowy; druga część natomiast, zawierała zabytki prawa niemieckiego oraz *Summe* Rajmunda i charakteru urzędowego nie miała ⁵².

We wstępie do Zbioru Łaskiego czytamy, że *Summa* była stosowana w nielicznych tylko miastach. Celem wydawcy jest więc udostępnienie jej większej liczbie miast ⁵³. Już samo uwzględnienie *Summy* w tak poważnym i autorytatywnym zbiorze, jakim był Zbiór Łaskiego, musiało przyczynić się do jej rozpowszechnienia. Tym samym można przypuszczać, że cel wydawcy został zrealizowany.

Na pytanie, w jakim stopniu omawiany zbiór prawa został rozpowszechniony, można odpowiedzieć znając wielkość nakładu. Pozwoli to na należyte naświetlenie zagadnienia od strony recepcji wydanego

⁵⁰ E. Seckel, *Über die Summa legum*, s. 499; S. Estreicher, *Kultura prawnicza, Kultura staropolska*, Kraków 1932, s. 52. Na terenie Moraw — Ctibor, w Czechach — Victorin Cornelius, a na Węgrzech Stefan Werbczy, opracowali istniejący materiał w jeden system prawny.

⁵¹ J. Łaski, *Commune incliti Poloniae Regni* we wstępie: *Quequidem leges hic memorate vetustiores adeo suppressae fuere, ut duo vel tres aut barones aut patricii Poloni omnino non fuerint tot conditas Regni leges scientes, neminem autem revera offendi insimul collectas habentem*.

Ze względu na swoją doniosłą rolę w praktyce sądowej i wpływ na późniejszych prawników polskich (Przyłuski, Herburt, Sarnicki) Zbiór Łaskiego zasługuje na oddzielne opracowanie.

⁵² J. Bardach, *Historia państwa i prawa Polski*, Warszawa 1966, t. II, wyd. II, s. 19 - 20; B. Miodońska, *Przedstawienie państwa polskiego w Statucie Łaskiego z r. 1506*, W: *Sprawozdania z Posiedzeń Kom. PAN Oddz. w Krakowie*, 1966 s. 168.

⁵³ Wstęp do Zbioru Łaskiego: *Postremo vero Summam doctissimi Raymundi parthenopej que omnia vidimus per nonnullos prudente subditos nostros pro singulari eruditione et suorum subditorum gubernaculo conducibilia esse*.

działa ⁵⁴. A. Gál i E. Seckel podają, że wydrukowano 162 egzemplarze *Commune privilegium*, spośród których 150 było wydrukowanych na papierze, natomiast 12, prawdopodobnie przeznaczonych dla króla Aleksandra, było wydrukowanych małą czcionką na pergaminie ⁵⁵. Liczba ponad 150 egzemplarzy mniej więcej odpowiadałaby przeciętnym nakładom drukarskim tego czasu ⁵⁶.

Powstaje pytanie, czy wydanie z 1506 r. zostało wznowione. Według S. Estreichera fakt umieszczenia na niektórych egzemplarzach daty 1508 r. nie świadczy o drugim wydaniu Zbioru, lecz tylko o przedrukowaniu ostatniej karty ⁵⁷. Na podstawie wydanych do tej pory katalogów starych druków dowiadujemy się o istnieniu w chwili obecnej 27 egzemplarzy drukowanych na papierze i 5 drukowanych na pergaminie ⁵⁸. Potwierdzałoby to prawdopodobieństwo hipotezy o łącznym nakładzie w r. 1506 w ilości nie więcej niż 150 egzemplarzy.

Jak już wspomniano wyżej, druga część Zbioru Łaskiego nie posiadała, w przeciwieństwie do części pierwszej, charakteru urzędowego, co nadawało *Summie* jedynie charakter prawa posiłkowego ⁵⁹. Tym niemniej o popularności tego dzieła świadczy fakt jego częstego cytowania przez B. Groickiego ⁶⁰ i uwzględnienia jego w części teoretycznej *Farrago actionum* J. C. Tucholczyka ⁶¹. Związki z *Summą* dostrzegamy również

⁵⁴ A. Kawecka-Gryczowa, *Rola drukarstwa polskiego w dobie Odrodzenia*, Warszawa 1954, s. 67.

⁵⁵ A. Gál, „Wstęp” do wyd. *Die Summa legum*, Bd. I, s. 18; E. Seckel, *Über die Summa legum*, s. 490; S. Estreicher, *Bibliografia polska*, Kraków 1906, t. XXI, s. 80 — Autor podaje, że na pergaminie drukowanych było 6 egzemplarzy.

⁵⁶ Patrz A. Kawecka-Gryczowa, *Rola drukarstwa*, s. 69-70.

⁵⁷ E. Estreicher, *Bibliografia*, Kraków 1882, t. VIII, s. 6, 7.

⁵⁸ Biblioteka Publiczna Miasta Starej Warszawy — 1 egz., Warszawska Biblioteka Narodowa — 7 egz., Biblioteka Towarzystwa Przyjaciół Nauk w Poznaniu — 2 egz., Warsz. Biblioteka Narodowa — na pergaminie — 2 egz., Instytut Historii Państwa i Prawa UAM — 1 egz., Biblioteka Uniwersytetu Warszawskiego — 2 egz., Biblioteka Horyniecka Ponińskich — 1 egz., Biblioteka Kapitulna w Gnieźnie — 3 egz., Biblioteka Uniwersytetu Jagiellońskiego — 3 egz., Biblioteka Kórnicka — 2 egz., plus tamże 1 egzemplarz na pergaminie, Biblioteka UAM w Poznaniu — 2 egz., Biblioteka Uniwersytetu im. M. Kopernika — 1 egz., Zakład Narod. im. Ossolińskich — 2 egz. (tamże — 2 egzemplarze drukowane na pergaminie).

⁵⁹ O pomocniczej tylko roli prawa rzymskiego w sądowej praktyce miejskiej wielokrotnie już wspomniano w literaturze. Por. P. Dąbkowski, *Prawo prywatne polskie*, I, Lwów 1910, s. 28; K. Bukowska, *Tomasz Drezner (1560-1616), polski romanista XVII wieku i jego znaczenie dla nauki prawa w Polsce*, Warszawa 1960, s. 45, 71; J. Bardach, *Historia państwa*, t. II, wyd. II, s. 26; S. Russocki, *Przyczynek do historii projektu kodyfikacji Macieja Sliwnickiego*, CPH t. VII, z. 1, 1955, s. 225-226; A. Kłodziński, *Zapiski bibliograficzne o R. Taubenschlagu „la storia della recezione del dritto romano in Polonia fino alla fine del secolo XVI”*, Kwart. Hist. 53, s. 360-362.

⁶⁰ W. Maisel, *Poznański rękopis*, CPH t. XII, z. 2, 1960, s. 138.

⁶¹ K. Koranyi, *Johannes Cervus Tucholiensis i jego dzieła (Z dziejów praw*

w drugim dziele J. C. Tucholczyka, mianowicie *Epitome pontificii et caeserei juris* ⁶², a także w dziełach innych pisarzy prawa miejskiego, jak J. Przyłuski i M. Śliwnicki ⁶³. Należałoby zbadać zagadnienie wpływu *Summy* na rozwój prawa polskiego, a może i węgierskiego, skoro istnieją przypuszczenia, że czerpał z niej Werbőczy przy opracowywaniu *Tripartitum* ⁶⁴.

A może właśnie brak w Polsce dzieł podobnych do *Summy*, należących do rzędu literatury popularnej, był dowodem małej popularności prawa rzymskiego? Niejasny jest też problem, dlaczego wkrótce po ukazaniu się *Summy*, mianowicie w r. 1535, wprowadzono do praktyki miejskiej romanizującą glosę zawartą w wydany przez M. Jaskiera *Speculi Saxonum libri tres* ⁶⁵ i jakie były następstwa tego faktu. Przecież jeszcze po r. 1535 powoływano się na *Summę* w sądach miejskich ⁶⁶. Zadziwiającą popularność glosy M. Jaskiera mogłoby wyjaśnić zbadanie jej praktycznego stosowania.

Wyjaśnienia wymaga też zagadnienie pochodzenia IV księgi *Summy* pt. *De vita et honestate clericorum* o treści kanonistycznej. Pierwotna bowiem redakcja *Summy* liczyła tylko trzy księgi. Według S. Kutrzeby księga ta powstała w XV w. i użytkowała przepisy synodu kalisko-wiełuńskiego z 1420 r. ^{66a} J. A. Tomashek przyjmuje, że IV księga powstała po r. 1374 ⁶⁷, jednak większość autorów przychyliła się do poglądu, że dodano ją około r. 1428 ⁶⁸. Według A. Gála Rajmund mógł być autorem tylko tej księgi, a nie całej *Summy* ⁶⁹. Jakie ewentualnie przyczyny złożyły się na fakt umieszczenia IV księgi w redakcji *Summy* zawartej w Zbiorze Łaskiego? Czy próba, podjęta przez M. Śliwnickiego w r. 1522, zmierzająca do stworzenia prawa ogólnopaństwowego, przy konkretyzo-

obcych i literatury prawniczej w Polsce), W: Przewodnik Hist.-Prawny I, Lwów 1930, s. 6 - 12.

⁶² K. Koranyi, *Z dziejów polskiej literatury prawniczej w XVI wieku*, W: Sprawozdania Tow. Nauk. we Lwowie IX, Lwów 1930, s. 225 - 226.

⁶³ K. Koranyi, *Joannes Cervus Tucholiensis*, s. 8; K. Bukowska, *Tomasz Drezner*, s. 45.

⁶⁴ Tak twierdzi J. A. Tomashek, por. G. Bónis, *Einflüsse des römischen Rechts*, s. 70 - 72.

⁶⁵ J. Bardach, *Historia państwa*, t. II, wyd. II, s. 26; S. Estreicher, *Kultura prawnicza*, s. 56; S. Russocki, *Przyczynek do historii projektu*, CPH t. VII, z. 1, 1955, s. 225; K. Koranyi, *Joannes Cervus Tucholiensis*, s. 1, 2; K. Bukowska, *O recenzji prawa rzymskiego w prawie miejskim w dawnej Polsce*, CPH t. XX, z. 1, 1968, s. 81 - 82.

⁶⁶ K. Koranyi, recenzja wydania A. Gála *Die Summa legum...* Kwart. Hist. 43 t. II, s. 25.

^{66a} S. Kutrzeba, *Historia źródeł*, t. I, s. 236.

⁶⁷ A. Gál, *Die Summa legum*, „Wstęp”, s. 4.

⁶⁸ Ibidem, s. 110 - 111; B. Ulanowski, *Najdawniejszy układ*, s. 57; W. Małsel, *Poznański rękopis*, CPH t. XII, z. 2, 1960, s. 138 - 139.

⁶⁹ A. Gál, *Die Summa legum*, „Wstęp”, s. 110 - 111.

waniu której opierał się on na prawie rzymskim i kanonicznym, nie jest kontynuacją wcześniejszych zamierzeń J. Łaskiego?

Rozważania powyższe dowodzą, że potraktowanie *Summy* jako części nadbudowy prawnej, rozpatrywanie jej oddziaływania w relacji do współczesnej rzeczywistości, wyłania szereg istotnych problemów, których rozwiązanie może przyczynić się do rozszerzenia dotychczasowej wiedzy o faktycznych losach prawa rzymskiego w Polsce. Badanie treści przepisów *Summy* doprowadzi może również do pogłębienia znajomości kultury prawniczej w średniowiecznej Polsce. Prac z tego zakresu ukazało się do tej pory niewiele, jakkolwiek są one bardzo potrzebne.

